

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA MOLIYAVIY RESURLAR SHAKLLANISH MANBALARI VA ULARDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)

Djo‘reyeva Lola Abdugabbarovna

Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

Bozorova Xilola Uralovna

Termiz davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

hilolabozorova18@gmail.com

ANNOTATSIYA. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy mazmuni, institutsional-nazariy asoslari hamda O‘zbekistondagi real salmog‘i tahlil qilindi. Tahlil Milliy statistika qo‘mitasining 2024 yil yanvar-iyun va 2025 yil yanvar-dekabr kesimidagi rasmiy ko‘rsatkichlari hamda tadbirkorlik erkinligi kafolatlarini belgilaydigan milliy qonunchilik normalariga tayanadi. Natijalar kichik biznesning YaIMdagi ulushi, savdo, xizmat va qurilishdagi ulushi, Surxondaryo viloyatida esa yalpi qo‘shilgan qiymatdagi ulushi juda katta bo‘lib, hudud iqtisodiyoti “kichik biznesga tayangan” modelga yaqinlashgani haqida so‘z boradi.

KALIT SO‘ZLAR: kichik biznes, mikrofirma, YaTT, institutsional muhit, transaksiya xarajatlari, investitsiya, eksport, Surxondaryo, O‘zbekiston.

KIRISH.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotda raqobatni kuchaytiruvchi, bandlik va daromad manbalarini diversifikatsiya qiluvchi, mahalliy bozor ehtiyojlariga tez moslashuvchan segment hisoblanadi. O‘zbekistonda ushbu segmentga mikrofirma va kichik korxonalar, yakka tartibdagi tadbirkorlar, (keng ma‘noda) dehqon xo‘jaliklari, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik kabi shakllar kiritiladi; rasmiy statistikada ham subyektlar va natijaviy ko‘rsatkichlar ushbu mantiqqa muvofiq shakllantiriladi. 2024 yil 1 yanvar holatida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar soni 417,1 mingta bo‘lib, Toshkent shahrida 87,5 mingta qayd etilgani bu sektorning institutsional “baza”si keng ekanini ko‘rsatadi.

Nazariy nuqtai nazardan tadbirkorlik iqtisodiy o‘shishga kamida to‘rt kanal orqali ta‘sir ko‘rsatadi:

- 1) innovatsiya va yangi kombinatsiyalar,
- 2) bozor imkoniyatlarini kashf etish va resurslarni qayta taqsimlash,

3) noaniqlik va riskni o'z zimmasiga olish orqali investitsiyalarni rag'batlantirish,
4) institutlar sifati orqali transaksiya xarajatlarini pasaytirish. Mazkur maqola shu nazariy ramkada O'zbekiston misolida sektorning real salmog'ini raqamlar bilan ochib berish va Surxondaryo viloyati implikatsiyalarini asoslashni maqsad qiladi.

METODOLOGIYA.

Tadqiqot deskriptiv-analitik yondashuvga asoslandi va quyidagi manbalardan foydalanildi:

1. Milliy statistika qo'mitasining 2024 yil yanvar-iyun kesimidagi YaIM/yalpi qo'shilgan qiymat va hududiy ulushlar haqidagi rasmiy axboroti.

2. 2025 yil yanvar-dekabr bo'yicha kichik tadbirkorlikning investitsiya, qurilish, chakana savdo, xizmatlar va eksport ko'rsatkichlarini beruvchi press-reviz/ma'ruzalar.

3. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari bo'yicha qonun hujjati.

Ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilinib, a) makroulush (YaIM/yalpi qo'shilgan qiymatdagi hissa), b) tarmoq ulushlari (savdo, xizmat, qurilish), c) tashqi sektorga chiqish (eksport ulushi), d) hududiy konsentratsiya (Surxondaryo) ko'rsatkichlari asosiy indikatorlar sifatida tanlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Tahlil natijalari kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarida moliyaviy resurslar shakllanishi amalda uchta yirik guruhga to'planishini ko'rsatdi:

-ichki manbalar,

-tashqi qarz manbalari (kredit/lizing/qarz) va jalb qilingan kapital.

Ichki manbalar tarkibida sof foyda (qayta investitsiya), amortizatsiya ajratmalari, aylanma mablag'larni bo'shatish (zaxiralarni optimallashtirish, debitorlikni tez undirish), aktivlarni qayta baholash yoki ortiqcha aktivlarni sotish hisobiga shakllanayotgan pul oqimlari asosiy o'rin tutadi.

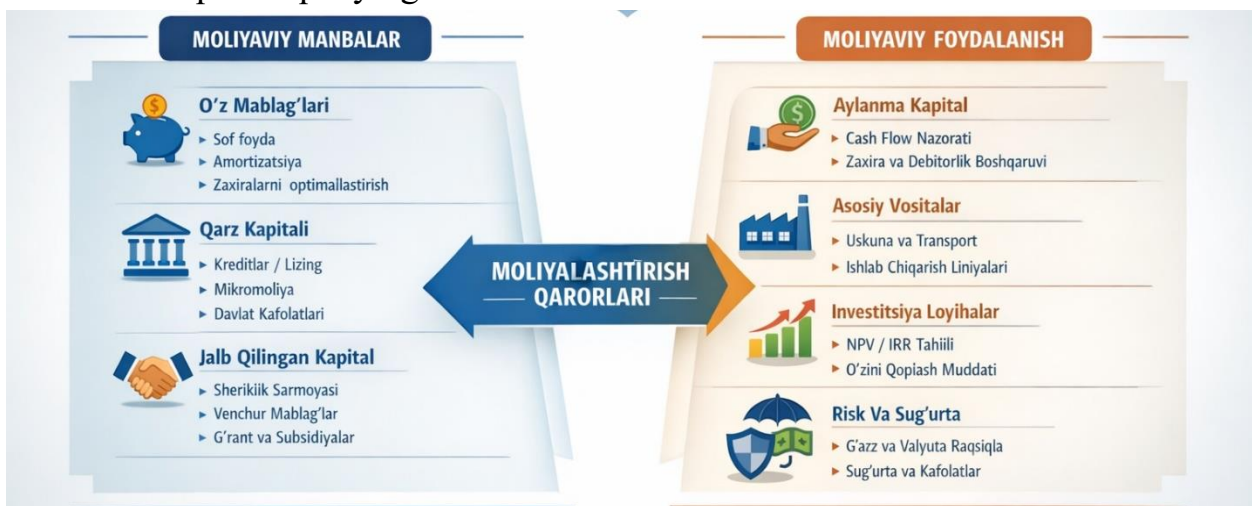
Tashqi manbalar ichida bank kreditlari va lizingning roli yuqori bo'lib, bu holat mahalliy tadqiqotlarda ham moliyaviy "tayanch manba" sifatida qayd etiladi; kreditga bog'liqlikning kuchayishi, odatda, o'z mablag'lari investitsion loyihalar uchun yetarli emasligi, aylanma kapital siklining uzayishi va mavsumiylik bilan izohlanadi. Amalda davlat ishtirokidagi qo'llab-quvvatlash instrumentlari kichik biznesning kreditga kirishini yumshatuvchi "institutsional kafolat" vazifasini bajarayotgani kuzatildi. Masalan, PF-193 doirasida kichik tadbirkorlik sub'yektlari uchun 1,5 mlrd so'mgacha kredit(lizing)ni 7 yilgacha berish, mikromoliya tashkilotlari orqali 300 mln so'mgacha 3 yilgacha kredit(lizing) ajratish hamda 2,5 mlrd so'mdan oshmagan miqdorda, kredit summasining 50 foizigacha kafillik taqdim etish kabi me'yorlar resursning hajmi, muddati va tavakkalni taqsimlashni aniq belgilab qo'yadi. Buning natijasida

moliyalashtirish manbalari “narxi” (foiz, komissiya, kafillik qiymati) bilan “qamrovi” (olish imkoni, talablar, garov) o‘rtasidagi muvozanatni korxonada o‘z biznes-modeliga mos ravishda tanlashga majbur bo‘ladi.

Resurslardan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari ikki yo‘nalishda yaqqol ko‘rindi.

Birinchisi - aylanma kapital ustuvorligi: kichik biznesda tushumlar tez-tez, lekin miqdor jihatidan notekis bo‘lgani uchun naqd pul oqimi (cash flow)ni barqaror ushlab, tovar-material zaxiralarini me‘yorda saqlash, debitorlikni nazorat qilish va kreditorlikni kalendarlashtirish moliyaviy boshqaruvning markaziga aylanadi.

Ikkinchisi - investitsion resurslarning “maqsadli bog‘lanishi”. Ushbu natijalarni mahalliy ilmiy manbalar ham qo‘llab-quvvatlaydi: moliyalashtirish amaliyotida bank kreditlari, davlat kafolatlari, subsidiyalar va muqobil vositalar bir vaqtning o‘zida ishlaydi, ammo ulardan foydalanishda garov, foiz stavkalari va hujjatbozlik kabi cheklovlar saqlanib qolayotgani ta’kidlanadi.

1-rasm. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarida moliyaviy resurslardan foydalanish

Olingan natijalar muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes moliyaviy resurslarining shakllanish logikasi “kapital tuzilmasi” klassik nazariyalariga to‘liq mos keladi, ammo kichik korxonalarda axborot asimmetriyasi va tranzaksion xarajatlar yuqoriroq bo‘lgani sababli amalda Pecking Order (avvalo ichki mablag‘, keyin qarz, so‘ng kapital) tamoyili kuchliroq ishlaydi: tadbirkor birinchi navbatda foyda va amortizatsiyani qayta investitsiya qiladi, yetishmagan qismiga kredit/lizing oladi, ulushli kapitalga esa odatda faqat tez o‘shish yoki innovatsion loyihada ehtiyoj paydo bo‘lganda murojaat qiladi. Bunda davlat kafolati va kompensatsiyasi tranzaksion xarajatni kamaytiradigan institutsional mexanizm sifatida chiqadi, bankning risk-

premiyasi pasayadi, garov talabi yumshaydi, resurs muddati uzayishi mumkin, natijada kichik biznesning investitsion faolligi oshishi kutilgan iqtisodiy natijaga aylanadi.

Shu bilan birga, moliyaviy resurslardan foydalanishdagi asosiy “o‘ziga xoslik” - likvidlik bilan rentabellik o‘rtasidagi keskin kompromiss: aylanma kapitalni ortiqcha zaxiralarda “qotirib” qo‘yish rentabellikni pasaytiradi, ammo zaxira yetishmasligi sotuvni yo‘qotishga olib keladi; kreditni ko‘paytirish rentabellikni tez oshirishi mumkin, lekin foiz yuki va valyutali majburiyatlar likvidlik risklarini kuchaytiradi. Shu sababli kichik biznes uchun moliyaviy menejmentning amaliy yechimi odatda quyidagi to‘rt blokni birlashtiradi:

- 1) pul oqimini prognoz qilish (haftalik/oylik cash budget),
- 2) aylanma kapital siklini qisqartirish (DSO/DIO/DPOni tartibga solish),
- 3) qarz portfelini diversifikatsiya qilish (bank krediti + lizing + mikromoliya/ta‘minotchi krediti),
- 4) risklarni sug‘urta/kafolat orqali “qayta taqsimlash”.

Mahalliy tahlillarda raqamli kreditlash, kredit axborot infratuzilmasi va garovsiz moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish takliflari aynan shu muammolarni tizimli hal etishga qaratilgani bilan ahamiyatli. Umuman, O‘zbekiston sharoitida kichik biznes moliyasida “kreditga tayangan o‘shish” modeli hali ham asosiy ekani, ammo institutsional kafolatlar kengayishi (kafillik, kompensatsiya, maqsadli resurslar) resurs narxini pasaytirish va kirish to‘siqlarini yumshatish orqali kapitalning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi haqida xulosa chiqadi.

MUHOKAMA

Bilamizki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari - bu aholining bandligini ta‘minlaydigan, mahalliy bozorda raqobat va xizmatlar xilma-xilligini oshiradigan, innovatsiya va tez moslashuvchanlik hisobiga iqtisodiyotda “o‘shish drayveri” bo‘lib xizmat qiladigan xo‘jalik yurituvchi subyektlar qatlami. O‘zbekiston sharoitida ularga odatda: mikrofirmalar va kichik korxonalar (yuridik shaxs), yakka tartibdagi tadbirkorlar (YaTT), dehqon xo‘jaliklari, oilaviy tadbirkorlik, hunarmandlar kabi shakllar kiritiladi; Milliy statistika qo‘mitasi hisobotlarida ham aynan shu tarkibiy guruhlar bo‘yicha yuritiladi.

Nazariy asos. 1) Shumpetercha yondashuvda tadbirkor - innovatsiya (yangi mahsulot, texnologiya, bozor, tashkilot) kirituvchi agent; kichik biznes ko‘p holda aynan shunday innovatsiyalarni tez sinab ko‘radi. 2) Kirznercha yondashuvda tadbirkor - imkoniyatlarni “kashf etuvchi”, bozordagi nomutanosiblikdan foyda topuvchi; bu O‘zbekistonda ayniqsa xizmat ko‘rsatish, savdo, logistikada yaqqol. 3) Nayt nazariyasida foyda - noaniqlik (uncertainty) uchun mukofot; kichik biznesda risk yuqori, shuning uchun qoidalarning barqarorligi va himoya kafolatlari hal qiluvchi

ahamiyatga ega. 4) Institutsional nazariyada (Nort va boshqalar) tadbirkorlik muhiti sifati - qonun ustuvorligi, shartnomalar ijrosi, tekshiruvlar, ruxsatnomalar va raqamli xizmatlar orqali transaksiya xarajatlarini kamaytirish bilan o'lanadi, davlat siyosati shu xarajatlarni pasaytirsa, kichik biznes tez o'sadi.

Huquqiy qoidalar va kafolatlar (O'zbekistonga bog'langan holda). O'zbekistonda tadbirkorlik erkinligini ta'minlash va uning kafolatlari masalasi bazaviy tarzda "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi; u tadbirkorlik faoliyatida huquqlar, himoya, davlat organlari bilan munosabatlar va umumiy kafolatlarni belgilaydi. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashga doir Prezident qarorlari/farmonlari orqali imtiyozlar, moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash choralari joriy etilib kelingan. *Amaliyotda "qoidalar" deganda odatda quyidagi bloklar tushuniladi:*

-davlat ro'yxatidan o'tish va hisobga qo'yilish;

-soliq va hisob-kitob intizomi; mehnat munosabatlari;

-litsenziya/ruxsatnoma talab qilinadigan faoliyatlarda reglamentga rioya;

-sanitariya, yong'in xavfsizligi, texnik reglamentlar;

-tekshiruvlar tartibi va tadbirkor huquqlarini himoya qilish mexanizmlari - bunda asosiy maqsad "tushunarli qoida + past ma'muriy yuk + adolatli nazorat".

O'zbekistondagi "miqyos va ta'sir"ni raqamlar bilan ko'rsatish. Milliy statistika ma'lumotiga ko'ra, 2024 yil 1 yanvar holatida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalar soni 417,1 ming tani tashkil etgan (hududlar kesimida eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahrida 87,5 ming).

Makroiqtisodiy darajada 2024 yil yanvar-iyun yakunida kichik biznesning YaIMdagi ulushi 47,5% bo'lgan; kichik tadbirkorlik subyektlari 257 993,6 mlrd so'm qo'shilgan qiymat yaratgan. Hududiy jihatdan, 2024 yil yanvar-iyunda kichik biznes ulushi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri Surxondaryo viloyatida kuzatilgan - 75,2%. Bu hudud iqtisodiyotida kichik biznes "asosiy massani" tashkil etadi, demak uning samaradorligi va barqarorligi butun hudud bandligi va daromadlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi.

Subyektlar soni bo'yicha "keng qamrov"ni 2025 yil kesimida ham ko'rish mumkin. 2025 yil 1 oktabr holatiga faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni 1 212,0 mingta bo'lib, shundan 479,0 ming - kichik korxonalar va mikrofirmalar, 281,9 ming - YaTT, 422,3 ming - dehqon xo'jaliklari (qolganlari oilaviy tadbirkorlar, hunarmandlar va h.k.) sifatida keltirilgan; har 1000 aholiga nisbatan 32,1 ta subyekt to'g'ri kelgan.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar - kichik biznesning "qaysi segmentlarda kuchli" ekanini ochadi. 2025 yil yanvar-dekabrda kichik tadbirkorlik subyektlari asosiy kapitalga 362

910,0 mlrd so‘m investitsiya o‘zlashtirgan va umumiy investitsiyadagi ulushi 61,4% bo‘lgan. Shu davrda qurilish ishlarida kichik tadbirkorlik hajmi 230 926,9 mlrd so‘m bo‘lib, umumiy qurilishda 73,6% ulushni tashkil etgan. Chakana savdoda ulush yanada yuqori: 400 503,2 mlrd so‘m va umumiy chakanada 83,0%. Xizmatlar sohasida 595 090,5 mlrd so‘m hajm va 56,7% ulush qayd etilgan. Eksportda esa 2025 yil yanvar-dekabrda kichik biznes eksporti 12,4 mlrd AQSh dollari bo‘lib, umumiy eksportning 36,6%igacha teng. Bulardan amaliy xulosa: O‘zbekistonda kichik biznes savdo-xizmat, qurilish va investitsiya jarayonlarida “katta ulush”ka ega; sanoatda ulush nisbatan pastroq bo‘lishi mumkin, demak tarkibiy diversifikatsiya (kichik sanoat kooperatsiyasi, texnologik startaplar, import o‘rnini bosish) siyosat nuqtai nazaridan muhim yo‘nalish bo‘lib qoladi.

O‘zbekistonga bog‘langan tahliliy xulosalar va tavsiyaviy nuqtalar. Birinchidan, “soni ko‘p” bo‘lishning o‘zi yetarli emas: mahsuldorlik (bir subyektga to‘g‘ri keladigan qo‘shilgan qiymat), rasmiy sektorda ishlash ulushi, eksportchi kichik korxonalar soni kabi sifat ko‘rsatkichlari muhim. Ikkinchidan, kichik biznesning yuqori ulushi bo‘lgan hududlarda (masalan Surxondaryo) kredit-kafolat, logistika, agrosanoat qayta ishlash zanjirlari va servis infratuzilmasiga “ko‘paytiruvchi ta’sir” bilan yondoshish kerak: bir qayta ishlash korxonasi atrofida yuzlab mikrofirmalar (qadoqlash, transport, servis, ta’minot) paydo bo‘ladi. Uchinchidan, huquqiy kafolatlar va qo‘llab-quvvatlash choralari (Prezident qarorlari/farmonlari, davlat dasturlari) o‘z-o‘zidan natija bermaydi; ularning asosiy iqtisodiy samarasi - ma’muriy xarajatlarni kamaytirish, moliyaga kirishni yengillash va raqobatni himoya qilish orqali “kirish to‘siqlari”ni pasaytirishdadir.

Yuqoridagi fikrlardan quyidagi xulosalarni olish mumkin.

Birinchi natija - makroiqtisodiy salmoq. 2024 yil yanvar-iyun yakunida kichik tadbirkorlik (biznes) subyektlari tomonidan 257 993,6 mlrd so‘m qo‘shilgan qiymat yaratilgan bo‘lib, bu iqtisodiyotdagi yalpi qo‘shilgan qiymatning 47,5%igacha teng. Demak, O‘zbekistonda iqtisodiy natijaning qariyb yarmi kichik biznes tizimi orqali shakllanmoqda.

Ikkinchi natija - hududiy model: Surxondaryo misoli. 2024 yil yanvar-iyunda hududlarda kichik biznes ulushi eng yuqori ko‘rsatkichlardan biri Surxondaryo viloyatida kuzatilgan: hududda yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat umumiy hajmining 75,2%i kichik biznes hissasiga to‘g‘ri kelgan. Bu hudud iqtisodiyotida kichik biznes “markaziy tayanch” ekanini, ya’ni bandlik, daromad va xizmatlar tarmog‘idagi aksariyat dinamika aynan shu sektor orqali yuzaga kelishini anglatadi.

Uchinchi natija - tarmoqlar kesimida dominantlik. 2025 yil yanvar-dekabrda:

1. *Asosiy kapitalga investitsiyalar*: kichik tadbirkorlik subyektlari 362 910,0 mlrd so‘m investitsiya o‘zlashtirgan va umumiy investitsiyadagi ulush 61,4% bo‘lgan.
2. *Qurilish*: kichik tadbirkorlik hajmi 230 926,9 mlrd so‘m, ulushi 73,6%.
3. *Chakana savdo*: 400 503,2 mlrd so‘m, ulushi 83,0%.
4. *Xizmatlar*: 595 090,5 mlrd so‘m, ulushi 56,7%.
5. *Eksport*: 12,4 mlrd AQSh dollari, ulushi 36,6%.

Ushbu natijalar kichik biznesning ichki bozorga yo‘nalgan segmentlarda juda yuqori ulushga ega ekanini, tashqi sektorda (eksport) esa ulush sezilarli bo‘lsa-da, ichki sektorlarga nisbatan pastroq ekanini ko‘rsatadi.

XULOSA.

O‘zbekiston misolida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning markaziy ustunlaridan biri ekani rasmiy statistika bilan tasdiqlanadi. 2024 yil yanvar-iyunda iqtisodiyot yalpi qo‘shilgan qiymatining 47,5%i (257 993,6 mlrd so‘m) ushbu sektor hissasiga to‘g‘ri kelgan. 2025 yil yanvar-dekabrda esa investitsiyada 61,4%, qurilishda 73,6%, chakana savdoda 83,0%, xizmatlarda 56,7% ulushlar qayd etilgan; eksportda 12,4 mlrd dollar va 36,6% ulush saqlangan.

Surxondaryo viloyatida kichik biznes ulushining 75,2%gacha chiqishi hudud iqtisodiyotini qo‘llab-quvvatlashda aynan kichik biznesning mahsuldorligi, moliyaviy barqarorligi va qiymat zanjirlariga integratsiyasini oshirishni strategik vazifa sifatida belgilaydi. Shu bois, keyingi bosqichda siyosat va amaliyot “soniy o‘shish”dan “sifatli o‘shish”ga (kooperatsiya, qayta ishlash, raqamlashuv, eksport kompetensiyasi, huquqiy kafolatlarning ishlashi) o‘tishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdulxalilova S.N., Hakimova G.R. Kichik biznes subyektlarini moliyalashtirishning iqtisodiy ahamiyati // “Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali. – 2026. – 1-son. – B. 9–18.
2. Gulyamova S.F. Bank kreditlari vositasida kichik biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash: muammolar va yechimlar // “Ilm-fan va innovatsiya” ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – 2025. – B. 96–98. – DOI: 10.5281/zenodo.17474545.
3. Umarova I.S. O‘zbekistonda kichik biznesni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari // www.sci-p.uz. – 2025. – II son. – B. 348–352.
4. Azimov A.Sh. Kichik biznesni rivojlantirishda bank kreditlarining roli mavzusida dars o‘tishda masala va mashqlardan foydalanish samaradorligini oshirish: bitiruv malakaviy ishi. – Toshkent: Toshkent moliya instituti, 2014. – 82 b.
5. Rashidov O.Yu., Toymuhamedov I.R., Alimov I.I., Tojiyev R.R. Pul, kredit va banklar: darslik. – Toshkent: “Max-PRINT”, 2009. – 456 b.